

De politionele aanpak van terrorisme: voorbij de keuze tussen *control* en *consent*

JEROEN MAESSCHALCK^a

Panopticon, 41 (2), 181-199
© 2020 Maklu | ISSN 0771-1409 | Maart 2020

- ^a Gewoon hoogleraar, Leuvens Instituut voor Criminologie (LINC), KU Leuven (corresp.: Jeroen.maesschalck@kuleuven.be)

COUNTERTERRORISM STRATEGIES FOR THE POLICE: BEYOND THE ‘CONTROL’ VS. ‘CONSENT’ DILEMMA

The public police can adopt various approaches to address the problem of terrorism. This paper starts with the classic distinction between the ‘control’ and the ‘consent’ approaches. It illustrates how each of both approaches has its strong points, but also its potential perverse effects (increasing rather than decreasing the risk of terrorism). The article observes a number of limitations of this twofold control-consent typology and proposes to address these by expanding it to a fourfold typology inspired by grid-group cultural theory (originally developed by Mary DOUGLAS). Like control and consent, the two additional approaches not only have advantages but also potential perverse effects. In order to prevent those perverse effects, counterterrorism policies should provide a well-balanced and context-sensitive mix of the four approaches. It is argued that such a ‘clumsy’ mix will be more robust and less likely to generate perverse effects than policies that coherently rely on less than four approaches.

Keywords: Police, counterterrorism, radicalization, local government

Kernwoorden: Politie, terrorisme, radicalisering, lokaal veiligheidsbeleid

1. INLEIDING¹

Terrorisme en radicalisering staan hoog op de agenda. Islamistisch terrorisme springt natuurlijk het meest in het oog, maar is zeker niet de enige vorm. In de jaren ’80 werden we, net als veel andere Europese landen, geconfronteerd met extreem-links terrorisme. De aanslag van Anders Breivik in 2011 in Noorwegen en aanslagen op asielcentra tonen onder-tussen dat ook extreemrechts geweld een reële dreiging is (DE WAELE, 2017; TAYLOR, CURRIE & HOLBROOK, 2013) en ook het protest rond dierenrechten of klimaat heeft al geleid tot geweld (ACKERMAN & KOULOGANES, 2019; LIDDICK, 2006). Vooral in reactie op de dreiging van islamistisch terrorisme, zijn er al heel wat beleidsinitiatieven genomen, waaronder aanpassingen in het strafrecht, de oprichting van nieuwe coördinatiestructuren op lokaal en federaal ni-

¹ Dit artikel is grotendeels gebaseerd op twee lezingen van de auteur, respectievelijk op 10/05/2017 ter gelegenheid van de jaarlijkse inspiratieontmoeting voor lokale veiligheidsactoren georganiseerd door gouverneur Lodewijk De Witte van de provincie Vlaams-Brabant en op 12/10/2017 op de Trefdag van de Vereniging van Vlaamse Steden en Gemeenten. De auteur dankt diegenen die naar aanleiding van deze lezingen suggesties deden. De auteur dankt ook de twee anonieme reviewers voor hun bijzonder nuttige suggesties.

veau (o.m. het Kanaalplan in Brussel en de lokale integrale veiligheidscellen inzake radicalisering) en een indrukwekkend arsenaal aan initiatieven ter preventie van radicalisering op federaal, Vlaams en lokaal niveau (Directie Lokale Integrale Veiligheid, 2018; FADIL, RAGAZZI, & DE KONING, 2019). Dit artikel wil daarop aansluiten met enkele reflecties over wat specifiek de politie kan doen in de aanpak van terrorisme. Er zijn natuurlijk heel veel actoren betrokken bij de preventie en bestrijding van terrorisme, maar de publieke politie is in elk geval een essentiële actor in alle onderdelen van de keten. Ze speelt een centrale rol bij de opsporing en vervolging van terroristische misdrijven, maar ze levert ook essentiële informatie ter ondersteuning van de beeldvorming over het fenomeen. Ze speelt ook een cruciale operationele rol in de beveiliging van infrastructuur en evenementen en, uiteraard, tijdens de acute fase van een aanslag. Ook bij de preventie van terrorisme kan de politie een rol spelen, o.m. door het monitoren van risicogedrag of door in elk geval de voedingsbodem voor radicalisering niet nog vruchtbaarder te maken door haar optreden. In dit artikel wordt met ‘politie’ verwezen naar de publieke politie in haar volle breedte: zowel lokaal als federaal, zowel gerechtelijk als bestuurlijk. Het artikel presenteert geen concrete, technische analyse van de taken en verantwoordelijkheden van al deze onderdelen van de politie, noch van de mankementen in de globale veiligheidsarchitectuur. Dat gebeurde al uitgebreid in het rapport van de Parlementaire Onderzoekscommissie Terroristische Aanslagen² (verder ‘Parlementaire Onderzoekscommissie’) en in de publicaties die daarop volgden (bv. VAN DAELE & MERGAERTS, 2020). Deze bijdrage focust breder op de rol van de politie in de samenleving: haar relatie met burgers, middenveld of andere (overheids)actoren buiten het veiligheidsbeleid zoals hulpverlening en onderwijs. Dat gebeurt tegen de achtergrond van een bredere theorie over verschillende benaderingen die men in politiebeleid kan volgen.

De bijdrage zal vertrekken van het onderscheid tussen de ‘control’ en de ‘consent’ benadering³. Dit is een wel vaker gebruikt onderscheid tussen twee contrasterende politieparadigma’s (VAN DIJK, HOOGEWONING, & PUNCH, 2015), dat o.m. door DEVROE en PONSAERS (DEVROE & PONSAERS, 2018; PONSAERS, 2016) werd toegepast op de politionele aanpak van terrorisme. De *control* benadering gaat uit van een enge invulling van het mandaat van de politie. Deze laatste moet zich concentreren op criminaliteitsbestrijding en de handhaving van openbare orde en moet dat vooral doen via reactief optreden (VAN DIJK et al., 2015: 38). De burger wordt daarbij vooral gezien als een rechtsonderhorige die de instructies van de politie moet gehoorzamen. In de *consent* benadering wordt het mandaat van de politie veel breder ingevuld. Daar streeft men vooral naar een politie die het vertrouwen geniet van de bevolking. Er wordt dus veel geïnvesteerd in goede relaties met burgers en dat gebeurt door veel meer dan louter criminaliteitsbestrijding en ordehandhaving. Bovendien wil de politie, in samenwerking met vele andere actoren, iets veranderen aan de oorzaken van criminaliteit (PONSAERS, 2016: 140). Toegepast op terrorisme leiden beide paradigma’s tot heel verschillende benaderingen. In deze bijdrage zullen die toepassingen kort worden toegelicht, waarna vooral wordt ingaan op hun perverse effecten. We verwijzen daarmee niet gewoon naar de risico’s en nadelen van deze benaderingen maar naar het gevaar dat de benaderingen het tegenovergestelde bereiken van wat ze beogen en dus het risico op radicalisering en ter-

- 2 Parlementaire onderzoekscommissie belast met het onderzoek naar de omstandigheden die hebben geleid tot de terroristische aanslagen van 22 maart 2016 in de luchthaven Brussel-Nationaal en in het metrostation Maalbeek te Brussel, met inbegrip van de evolutie en de aanpak van de strijd tegen het radicalisme en de terroristische dreiging.
- 3 De tweedeling *control-consent* moet onderscheiden worden van de tweedeling preventief-repressief. Hoewel de *consent* aanpak vaak met preventie geassocieerd wordt en de *control* aanpak met repressie, vallen die begrippen zeker niet samen. Ook de *control* aanpak kan een preventief effect hebben, bijvoorbeeld door afschrikking, opsluiting of het ontzeggen van een visum. De *consent* benadering kan, bijvoorbeeld door het versterken van het vertrouwen tussen burgers en politie, repressief optreden ondersteunen en versterken.

rorisme vergroten in plaats van verkleinen. Na een bespreking van de perverse effecten van beide benaderingen wordt gezocht naar een uitweg uit deze dualiteit. Geïnspireerd door de *grid-group* culturele theorie wordt een typologie van vier in plaats van twee benaderingen voorgesteld. Het idee is dat voor een goede aanpak van terrorisme alle vier de benaderingen tot op zekere hoogte nodig zijn en dat dus moet gezocht worden naar een slimme mix die aangepast is aan de specifieke context. De bijdrage rondt af met een reflectie over de implicaties van dat advies. Voorafgaand aan dat alles wordt in de eerste paragraaf kort ingegaan op de omschrijving van het fenomeen zelf: terrorisme.

2. 'TERRORISME'?

De afgelopen jaren wordt, zeker in beleidskringen, vaker gesproken over 'gewelddadige radicalisering' dan over terrorisme (COOLSAET, 2019; JAMINÉ & FADIL, 2019). Toch zal in deze bijdrage vooral de term terrorisme gebruikt worden. Die lijkt hier beter geschikt dan 'radicalisering' omdat die laatste term een proces suggereert, terwijl terrorisme eerder naar een bepaald type gedrag verwijst. 'Terrorisme' is daardoor iets gemakkelijker af te bakenen. Bovendien impliceert het idee van radicalisering als proces een specifiek verklaringsmodel (radicalisering als een geleidelijk proces bij individuen waarop men door beleid kan ingrijpen) dat maar beperkt ondersteund wordt door wetenschappelijk onderzoek (COLAERT, 2017; COOLSAET, 2019). Grotendeels gebaseerd op de definitie van SCHMID (2011: 86) wordt terrorisme in deze bijdrage beschouwd als een praktijk van berekende, demonstratieve en gewelddadige handelingen, die niet gehinderd zijn door wettelijke of morele beperkingen, die vooral gericht zijn tegen burgers, en die uitgevoerd worden voor propagandadoeleinden en met de bedoeling om een psychologisch effect te creëren. Dat beoogde effect kan erin bestaan om politieke besluitvorming rechtstreeks te beïnvloeden (bv. het politiek terrorisme van de Baskische afscheidingsbeweging ETA), maar ook om maatschappelijke tegenstellingen te versterken (INNES, 2006: 224). In dat laatste geval wil men dus angst en chaos creëren met de bedoeling om zo te kunnen polariseren. De daders zien zichzelf dan als 'de zuiveren' in strijd met de rest van de samenleving en hun hoop is dat de samenleving dat ook zo zal zien en een onderscheid zal maken tussen, bijvoorbeeld, 'de moslims' en de rest. Door op die manier te reageren na een aanslag stappen we als samenleving dus mee in de logica die de daders en hun opdrachtgevers of inspiratoren beogen. Het doel van deze laatste is immers juist om de samenleving ertoe te verleiden mensen te stereotyperen, en om beleidsmakers ertoe te verleiden om de rechten van bepaalde groepen te schenden. Daardoor wordt de samenleving minder open en minder aantrekkelijk en worden radicale religieuze, communistische of extreemrechtse utopia's aantrekkelijker. Zeker wie zich geïnteresseerd of achtergesteld voelt door een samenleving zou dan vatbaarder worden voor een ideologie die die samenleving verwerpt en een radicaal alternatief voorstelt. Als deze redenering over de motieven van terroristen en, vooral, hun inspiratoren klopt, dan moeten beleidsmakers ervoor zorgen dat ze deze agenda niet ongewild helpen uitvoeren. Het is tegen de achtergrond van deze interpretatie van het fenomeen terrorisme dat nu wordt ingegaan op de verschillende manieren waarop de politie dit kan aanpakken.

3. DE 'CONTROL' BENADERING VAN TERRORISME

Geconfronteerd met het risico van terrorisme zal men in het kader van de *control* benadering vooral inzetten op een harde, directe aanpak van het fenomeen zelf. Men zal bijvoorbeeld hard optreden tegen wie haatboodschappen verspreidt of actief rekruteert, men zal het zo moeilijk mogelijk maken om aanslagen te plegen, en wie tot aanslagen overgaat zal men uiteraard hard aanpakken. De *control* benadering beschikt over een breed arsenaal aan

instrumenten. Men zal bijvoorbeeld veel investeren in *surveillance*. Die kan bewust heel zichtbaar zijn in de vorm van meer bewaking door politie, bewakingsagenten of militairen. Maar die kan ook minder zichtbaar zijn zoals door het bijhouden en uitwisselen van pas-sagiersgegevens of door het gebruik van gezichtsherkenningsoftware op camerabeelden. Sommigen verwachten ook veel van technieken van gedragsherkenning. Men veronderstelt dan dat uit bepaalde gedragssignalen (wegkijken, zweten) kan worden afgeleid of iemand een risico zou kunnen betekenen, al is er daar tot nu toe maar heel weinig wetenschappelijke ondersteuning voor (HOLMES, 2011; MEIJER, VERSCHUERE, & MERCKELBACH, 2018; United States Government Accountability Office, 2013; WEINBERGER, 2010). Vanuit de *control* benadering wordt vaak ook sterk ingezet op opsporing, ook preventief en prospectief. Indien nodig gebeurt dit met intrusieve technieken en liefst niet te veel gehinderd door privacywetgeving of het beroepsgeheim van, bijvoorbeeld, welzijnswerkers. Dit alles betekent ook grote investeringen, zowel in speciale interventie-eenheden die kunnen tussenkomen in de acute fase van een aanslag of bij een arrestatie als in gespecialiseerde antiterrorisme onderzoeksdiensten. Ook typisch voor de *control* benadering is de nadruk op bewustzijn bij burgers. Een heel uitgesproken voorbeeld hiervan is de aanpak in Israël. Daar wordt de bevolking uitgebreid getraind in het herkennen van indicaties van terrorisme: politieambtenaren geven voorlichtingssessies in de lagere school, men verspreidt brochures die wijzen op verdachte kledij (vb. een winterjas in de zomer) of gedrag, enz. (HASISI, ALPERT, & FLYNN, 2009: 182). Als gevolg hiervan blijkt dat burgers inderdaad heel wat verdachte situaties melden en de Israëlische politie maakt er ook een punt van om al die meldingen ernstig te nemen, ook al gaat het meestal om vals alarm (HASISI et al., 2009: 182).

Het is niet moeilijk om argumenten te bedenken ten voordele van deze *control* benadering. De behoefte om onszelf en onze naasten te beschermen is existentieel en wie wordt aangevallen wil zich verdedigen. Het is een legitieme vraag van burgers om bij bedreiging beschermd te willen worden en om aan de politie voldoende middelen te geven zodat die ook in die bescherming kan voorzien. Onderzoek toont trouwens dat de politie ook echt wel aanslagen kan voorkomen of de impact ervan kan reduceren (bv. PERRY, WEISBURD, & HASISI, 2017).

4. HOE DE CONTROL BENADERING HET RISICO OP TERRORISME KAN VERHOGEN

Dat de *control* benadering ook veel risico's en nadelen heeft is al evenzeer een open deur. We gaan hier in op vier perverse effecten en dus manieren waarop de *control* benadering het risico op terrorisme juist kan vergroten.

Ten eerste gaat de *control* benadering vaak samen met een grote maatschappelijke aandacht voor radicalisering en terrorisme: zichtbare *surveillance*, politici die uitpakken met de gedane inspanningen, enz. Ironisch genoeg past die aandacht net in de agenda van terroristen en hun opdrachtgevers. Als de hoger geformuleerde redenering klopt dat die aandacht één van de hoofdmotieven is voor terroristen en hun inspiratoren, dan zou een versterking van die aandacht radicalisering en terrorisme dus juist nog aantrekkelijker maken. Daarbij is het goed om het risico op terrorisme nog eens in perspectief te plaatsen. Het aantal mensen dat sterft aan de gevolgen van fijn stof, overmatig gebruik van suiker, of in het verkeer blijft een veelvoud van de slachtoffers van terrorisme. Een klassiek voorbeeld van de perverse effecten van de angst voor terrorisme is de studie van BLALOCK, KADIYALI en SIMON (2009) die vaststelden dat het aantal verkeersdoden drastisch toenam in de maanden na de 9/11 aanslagen in de VS doordat mensen niet meer durfden vliegen. Ze concludeerden dat tot 2300 verkeersdoden kunnen toegeschreven worden aan de aanslagen. Deze mensen zijn dus die niet gestorven door terrorisme, maar door hun angst voor terrorisme. Die angst is

dus zelf schadelijk, niet alleen omdat deze de terroristen nog extra kan motiveren, maar ook omdat de angst in de samenleving zelf schade aanricht en soms dus zelfs dodelijk kan zijn. In de mate dat de *control* benadering van terrorisme de aandacht en dus mogelijk ook de angst ervoor vergroot, kan deze dus heel schadelijk zijn.

Ten tweede impliceert de *control* benadering een belangrijk risico op polarisering, bijvoorbeeld als bepaalde groepen van burgers het gevoel krijgen dat ze geïsoleerd worden bij identiteitscontroles op straat of bij veiligheidschecks aan de luchthaven. Ook hier werkt de overheid *de facto* eigenlijk mee aan de hoger geschetste agenda van de inspiratoren van het terrorisme. Voor deze burgers wordt de 'open' samenleving minder aantrekkelijk en wordt de verleiding van radicale utopieën groter⁴. Of het daadwerkelijk zo is dat collectieve stereotypering of discriminatie tot radicalisering en mogelijk zelfs terrorisme leidt, is een empirische vraag die zeer moeilijk te beantwoorden is. Een recent groot survey onderzoek bij (jong) volwassenen tussen 16 en 30 jaar in België vond wel een verband tussen gepercipieerde discriminatie en steun voor gewelddadig extremisme (FROUNFELKER, FRISSEN, VANORIO, ROUSSEAU, & D'HAENENS, 2019). Stereotypering en polarisering kunnen trouwens op nog een andere manier het risico op terrorisme versterken. Hoe minder vertrouwen burgers hebben in de samenleving, en in de politie als een zichtbare vertegenwoordiger van die samenleving, hoe kleiner de kans dat die burgers belangrijke informatie zullen doorgeven. HAISIS en collega's (2009: 183) illustreren dit met enkele casussen in Israël waar burgers van Arabische afkomst geen informatie durfden doorgeven die een aanslag had kunnen voorkomen. Vertrouwen is dus niet een soort sympathieke 'nice to have' luxe. In een democratie is een minimaal niveau van vertrouwen een essentiële voorwaarde opdat de politie en andere veiligheidsdiensten effectief zouden kunnen werken. De preventie en opsporing van radicalisering wordt wel heel moeilijk als burgers niet willen meewerken. Vooral als de bedreiging moeilijk af te bakenen en te lokaliseren is, zoals in het geval van terrorisme, zal een buurtgerichte, zachte aanpak nodig zijn om het vertrouwen te creëren dat nodig is om voldoende informatie te verzamelen (INNES, 2006).

Een derde risico van de *control* benadering heeft te maken met de onderliggende veronderstelling dat afschrikking ('*deterrence*'), in de vorm van dreiging met zware sancties, helpt om terrorisme te voorkomen. Of dit werkt zal heel erg verschillen van de actoren op wie de dreiging gericht is (VAN GINKEL, 2015). Als leidinggevend van internetbedrijven beseffen dat ze zwaar kunnen gestraft worden voor het verspreiden van haatboodschappen, dan zal dat wellicht een impact hebben. Ook handlangers die financiële of logistieke hulp bieden bij het voorbereiden van aanslagen zullen zich misschien laten afschrikken door een grotere pakkans of sancties. Maar of ronselaars afgeschrikt worden door de dreiging van sancties is veel twijfelachtiger, en dat geldt al zeker voor de (zelfmoord)terroristen zelf (VAN GINKEL, 2015). In het slechtste geval zou die grotere dreiging met sancties de verleiding misschien zelfs nog vergroten in een toepassing van het, in preventieonderzoek bekende, fenomeen '*unintentional enticement*' (GRABOSKY, 1996) of het 'verboden vrucht effect' (SIEBER, 1981: 136-137): iets kan juist aantrekkelijker worden omdat het nadrukkelijk verboden wordt.

Een vierde groep van risico's heeft te maken met de financiële impact van de *control* benadering. Deze vergt heel wat personele en financiële middelen die elders moeten weggenomen

4 Dat speelt trouwens niet alleen op collectief niveau, maar uiteraard ook op individueel niveau. Met name de toekenning van het label 'geradicaliseerd' aan iemand kan, zo concludeerde de Parlementaire Onderzoekscommissie op basis van de hoorzittingen, "rampzalige gevolgen hebben, precies wat integratie betreft" (BRUGGEMAN, 2018: 690). Men adviseert dan ook om een onderscheid te maken "tussen een jongere die eender wat vertelt en een jongere die een gevaar zou kunnen betekenen" (BRUGGEMAN, 2018: 691).

worden. Voor overtuigde *believers* in de *control* benadering (en dus per definitie sceptici van de *consent* benadering) is het evident om die middelen te halen bij actoren die veel meer de *consent* benadering volgen: jeugdbeleid, buurtopbouwwerk, enz. Dat dit rechtstreeks zou leiden tot meer (gewelddadige) radicalisering is te sterk geformuleerd en behoeft zeker verder onderzoek. Maar zeker tegen de achtergrond van de groeiende empirische ondersteuning voor een link tussen discriminatie en radicalisering (bv. FROUNFELKER et al., 2019), lijkt het toch plausibel om te veronderstellen dat een beleid dat probeert om burgers kansen te geven en stereotypering te voorkomen helpt om de voedingsbodem voor terrorisme te verzwakken. Het lijkt dus niet wijs om daar onbesuisd in te besparen.

Voorstanders van de *control* benadering kunnen natuurlijk tegenwerpen dat dit geen risico's zijn van de *control* benadering op zich, maar de gevolgen van een overdreven toepassing ervan. Tot op zekere hoogte klopt dat uiteraard. Bij een gematigde toepassing van de *control* benadering is het risico op overdreven aandacht, polarisering of wegtrekken van middelen elders veel kleiner. Toch is het hier nuttig om te wijzen op een bekend, maar vaak onderschat, risico: het zelfversterkend karakter van de *control* benadering. Eenmaal men in die *control* logica stapt lijkt het moeilijk om eruit te stappen en lijkt men vooral steeds meer van hetzelfde te willen. Heel wat auteurs hebben dat fenomeen al omschreven in verschillende contexten. Ik beperk me hier tot twee mechanismen die die zelfversterkende dynamiek helpen verklaren.

De beschrijving van het eerste mechanisme verwijst naar de gevaarlijke illusie van veiligheid en zekerheid. Het werd relatief recent nog beschreven door de in Nederland actieve Vlaamse psychiater Damiaan DENYS (2016). Het vertrekpunt van dit perspectief is de filosofische vaststelling dat onzekerheid en onvoorspelbaarheid eigen zijn aan het leven, deel zijn van de *condition humaine*. Wij kunnen, zeker in onze huidige samenleving, moeilijk om met die onzekerheid, waardoor er heel wat angst is. We proberen die angst te bezweren, onder meer door onze hoop te stellen op symbolische interventies die een gevoel van zekerheid geven, ook al helpen ze niet echt. In de dagen na de aanslagen in Brussel mocht in de grote stations maar één hoofdingang gebruikt worden en werden sommige zij-ingangen afgesloten door een politielint. Dat lint zal terroristen niet tegenhouden, maar het geeft wel het gevoel dat er iets gedaan wordt en het zou zo onze angst kunnen reduceren. Daar ligt volgens DENYS de denkfout. Als iemand lijdt onder dwanggedachten en daarom onnodig veel controleert of de voordeur op slot is, dan is die niet geholpen met het advies dat hij nog eens vijf keer extra moet controleren. Die symbolische angstbezweerder maakt het probleem eigenlijk groter. Hoe meer we doen om ons veiliger te voelen, hoe minder veilig we ons daadwerkelijk zullen voelen. Dat is wat DENYS de angstparadox noemt: "hoe feller we onze angst bevechten, hoe harder hij ons verleidt" (RENSON, 2016). Hij ontkracht daarmee het klassieke argument van de *control* benadering dat veiligheid onvermijdelijk betekent dat men zware compromissen inzake vrijheid zal moeten sluiten. Het tegenovergestelde is waar, zo stelt hij: we moeten onze angst niet proberen bezweren maar die juist aanvaarden en iets doen aan de oorzaak ervan. Dat doen we niet door symbolische veiligheidsinterventies, maar door ervoor te zorgen dat mensen vertrouwen krijgen en een positieve identiteit kunnen ontwikkelen, door de *consent* benadering dus. DENYS stelt het wat te scherp. Uiteraard zijn niet alle beleidsmaatregelen ter preventie of bestrijding van terrorisme symbolisch. Bovendien kunnen zichtbare politieacties ten aanzien van symbolisch belangrijke vormen van criminaliteit in sommige omstandigheden toch nuttig zijn in het reduceren van onveiligheidsgevoelens (INNES, 2004). Het verhaal van DENYS biedt wel een relevante waarschuwing voor het zelfversterkend mechanisme dat hier speelt. De drang naar beveiligingsmaatregelen is onverzadigbaar en wordt op een bepaald punt contraproductief. Vanaf een bepaald

moment leiden bijkomende (symbolische) maatregelen juist tot meer in plaats van minder angst, een angst die dan weer bezworen moet worden door nog meer maatregelen, die op hun beurt de angst verder versterken, enz. Die opeenstapeling aan veiligheidsmaatregelen zal dus op een bepaald punt moeten stoppen. We moeten er bewust voor kiezen om een zekere mate van kwetsbaarheid te behouden en hoe sneller we dat doen, hoe gemakkelijker het zal zijn om uit die vicieuze cirkel te blijven.

De zelfversterkende dynamiek van de *control* benadering is natuurlijk niet alleen in de psychologie beschreven. Ook in heel wat sociologische en criminologische theorievorming wordt die voorspeld. In hun criminologische klassieker '*civilizing security*' hebben LOADER en WALKER (2007: 206-209) het in dit verband over de autoritaire spiraal. Burgers met onveiligheidsgevoelens vragen naar een *control* benadering, ook als die impliceert dat fundamentele rechten van henzelf en hun medeburgers onder druk komen te staan of dat bepaalde groepen daardoor geïsoleerd worden. Ze zien de staat als hun beschermer en denken dat hun belangen ook samenvallen met die van de staat. Eenmaal burgers en politici in die logica zitten is het heel moeilijk om eruit te stappen. Als blijkt dat er, ondanks die aanpak, toch nieuwe incidenten zijn, dan lijkt het alsof er niets anders op zit dan nog meer *control* maatregelen in te voeren, in een nog hogere dosis. Het resultaat hiervan is, zo stellen LOADER en WALKER, dat democratische principes en fundamentele rechten ondermijnd worden zonder dat er meer veiligheid komt. Hun conclusie is dan ook: "*anxious citizens make bad democrats*" (LOADER & WALKER, 2007: 207).

5. DE 'CONSENT' BENADERING VAN TERRORISME

De *consent* benadering van terrorisme is, per definitie, in alles de tegenhanger van de *control* benadering. Het uitgangspunt is dat een benadering die louter op het fenomeen zelf gericht is niet volstaat. De politie moet zelf veel breder werken en moet vooral ook samenwerken met andere actoren, zoals welzijn, geestelijke gezondheidszorg, onderwijs of jeugdzorg met het oog op een geïntegreerde en integrale aanpak. Tegenover de angst die de drijfveer is van de *control* benadering stelt men een streven naar vertrouwen en samenwerking. Dat geldt trouwens niet alleen voor relatie met andere beleidsactoren, maar ook voor de relatie met burgers, en vooral met gemeenschappen. Zoals hoger al gesteld is de verwachting dat die vertrouwensband niet alleen de kans vergroot dat de politie meer en sneller informatie zal krijgen, maar ook dat zo de voedingsbodem voor radicalisering minder vruchtbaar zal zijn. Dat betekent trouwens niet dat alle burgers enthousiaste fans moeten worden van de politie en de overheid. Het betekent wel dat er een minimaal 'dun' vertrouwen (INNES, 2006) moet zijn in de politie: burgers moeten erop kunnen vertrouwen dat de politie hen in elk geval op wettelijke en rechtvaardige manier zal behandelen. Beseffend hoe belangrijk vertrouwen is, zal men vanuit de *consent* benadering ook veel inspanningen doen om die misdrijven waar vooral burgers uit minderheden last van hebben, zoals racisme en discriminatie, te bestrijden. Ook dat moet de legitimiteit van de politie en bij uitbreiding van de ganse overheid bij deze groepen versterken. Het biedt aldus een tegenverhaal ('*counter-narrative*') tegen het verhaal dat zij toch nooit echt ernstig zullen genomen worden en dus maar best hun heil zoeken bij een radicaal ideaal. Dat tegenverhaal bestaat in essentie uit de belofte dat burgers kansen krijgen en dat, als ze die grijpen, ze echt succes kunnen hebben in onze democratische samenleving. Het is een verhaal "waarin een ander heldendom dan dat van jihadist denkbaar is en waarin nuance gepolariseerde tegenstellingen vervangt" (DE GRAAFF, 2017: 33). Er zijn veel manieren en kanalen om zo een verhaal te verspreiden. De Parlementaire Onderzoekscommissie denkt bijvoorbeeld aan de school of aan artistieke expressie (o.m. via rolmodellen met een migratieachtergrond) (BRUGGEMAN, 2018: 712-714). DE

GRAAFF (2017: 33) merkt trouwens terecht op dat het eigenlijk beter is om over ‘een ander verhaal’ dan over een ‘tegenverhaal’ te spreken, omdat die laatste term juist de polarisering bevestigt, waardoor het ene conflictnarratief gewoon het andere dreigt te bevestigen.

Dit korte overzicht toont in elk geval dat het niet correct is om te stellen dat men in de *control* benadering voorrang zou geven aan fysieke veiligheid en in de *consent* benadering enkel aan sociale veiligheid. Ook vanuit de *consent* benadering wil men terrorisme voorkomen. De discussie gaat niet over het belang van fysieke veiligheid; dat is onbetwist. De discussie gaat over de manier waarop die het best gegarandeerd wordt en in de *consent* benadering ziet men dat anders dan in de *control* benadering.

6. HOE DE *CONSENT* BENADERING HET RISICO OP TERRORISME KAN VERHOGEN

Net zoals de *control* benadering, creëert ook de *consent* benadering enkele ernstige risico's. Een overheid die in een naïef enthousiasme over de *consent* benadering, antiterrorisme-eenheden bij de recherche afbouwt of desinvesteert in speciale interventie-eenheden neemt een onaanvaardbaar groot risico. Natuurlijk blijft stevig inlichtingen- en recherche-werk essentieel en natuurlijk moeten er op het moment van een aanslag goed getrainde en uitgeruste eenheden beschikbaar zijn om de schade in te dijken.

Een tweede risico is dat de *consent* benadering onvoldoende antwoord biedt op de verwachting van burgers dat de overheid hun angst zal bezweren door een hard en daadkrachtig optreden. Dit dreigt de legitimiteit van politie en overheid bij de bredere bevolking te verzwakken. Dat kan op zijn beurt tot een punitieve tegenreactie leiden en dus, ironisch genoeg, tot terugkeer naar de *control* benadering met alle hoger genoemde risico's die daarbij horen.

Een derde risico wordt vooral vanuit links-kritische hoek opgemerkt. De bezorgdheid betreft met name de goedbedoelde intensieve samenwerking van politie met diverse andere actoren (bv. uit onderwijs, sociaal beleid, jeugdzorg, samenlevingsopbouw of (geestelijke) gezondheidszorg) in functie van de preventie van radicalisering. Men vreest dat al dat geïntegreerd samenwerken in de praktijk zou kunnen leiden tot een soort ‘kolonisering’ van andere beleidsdomeinen door een veiligheidslogica.⁵ “*Ne sommes-nous pas en train de nous faire instrumentaliser?*” vroeg één van de vertegenwoordigers van de welzijnssector zich af in een hoorzitting van de Parlementaire Onderzoeksc commissie (BRUGGEMAN, 2018: 695). Paradoxaal genoeg kan de *consent* benadering van de politie dus, net door die samenwerking met die andere actoren, die actoren juist verzwakken door hen af te wenden van hun eigen doelstellingen. Ook dit kan uiteindelijk tot perverse effecten leiden. Die kunnen zich zowel op individueel als op collectief niveau voordoen. Op individueel niveau kan de vertrouwensrelatie tussen welzijnswerker en cliënt sterk onder druk komen te staan als de cliënt het gevoel heeft dat informatie uit vertrouwelijke gesprekken kan worden doorgegeven aan politie en justitie. Mogelijk gaan cliënten dan verder contact met het welzijnswerk vermijden, waardoor ze nog kwetsbaarder worden voor radicalisering (BRUGGEMAN, 2018: 696). Perverse effecten van de instrumentalisering van andere beleidsdomeinen zijn ook op collectief niveau mogelijk. Als burgers het gevoel hebben dat buurtopbouwwerk, jeugdhulp of psycho-

5 Dit fenomeen zou eventueel ook als een problematische hybride van de *control* en de *consent* benadering kunnen gezien worden in plaats van louter als een gevolg van een doorgedreven *consent* benadering. In die hybride is het *consent* element dan de samenwerking met andere diensten en het *control* element de dominantie van de veiligheidslogica in die samenwerking. In dit artikel wordt dit toch bij de risico's van de zuivere *consent* benadering geplaatst vermits het daar het dichtst bij aanleunt en vermits het ook echt een reëel risico is van een te groot enthousiasme over samenwerking in het kader van de *consent* benadering.

logische hulp vooral als doel hebben om hen te ‘deradicaliseren’ dan zou dat niet alleen de effectiviteit van die hulpverlening ondermijnen. Het zou ook het ‘*provocation*’ mechanisme dat o.m. SIEBER (1981) beschrijft, in gang kunnen zetten waardoor radicalisering nog aantrekkelijker wordt: ‘wij willen ons niet op die manier laten manipuleren’. Die vrees over een te enthousiaste verspreiding van de veiligheidslogica komt vaak terug in de Angelsaksische literatuur. Daar wordt bijvoorbeeld gesproken over ‘*mission creep*’ waarbij de missie om de samenleving te beschermen tegen terrorisme zich ook verspreidt naar sociale preventie en inspanningen ter versterking van sociale cohesie (KLAUSEN, 2009: 413). Die bezorgdheid zien we trouwens zeker niet alleen in de context van terrorisme, maar past in een al veel oudere, meer algemene kritiek. LOADER en WALKER (2007) spreken bijvoorbeeld over kolonisering of ‘criminalisering’ van andere beleidsdomeinen. Die dreigen dan hun eigen waarden en doelstellingen uit het oog te verliezen en in de plaats daarvan beoordeeld te worden in functie van hun bijdrage aan veiligheid (LOADER & WALKER, 2007: 16). Ook in Vlaanderen leeft deze bredere bezorgdheid. Geïnspireerd door het werk van o.m. GORIS (2000), wijst TUTELEERS (2012) bijvoorbeeld op het risico dat sociale preventie als doel wordt weggeduwd in een context van integraal veiligheidsbeleid. Het gevolg hiervan, zo stelt hij, is dat kwetsbare sociale groepen verdrongen worden en het beleid minder sociaal wordt. Die bezorgdheid lijkt de jongste tijd groter te worden, zeker in het domein van (de)radicalisering. De soms gespannen samenwerking tussen stad, politie en hulpverleners in de context van de lokale integrale veiligheidscellen inzake radicalisering (bv. JAMINÉ & FADIL, 2019: 59-62) is hiervan een voorbeeld. Ook het feit dat ‘deradicalisering’ steeds meer een objectief wordt bij de financiering van projecten in de jeugdzorg of sociaal beleid wekt bezorgdheid. Zeker als ondertussen ook de reguliere middelen worden afgebouwd, laat dit deze instellingen weinig andere keuze dan mee te werken aan de uitbouw van een ‘radicaliseringsindustrie’ (VAN LEUVEN, 2017: 94). Zo dreigen de positieve doelstellingen van hun initiatieven (bv. maatschappelijke integratie of gelijke kansen) verdrongen te worden door een negatieve doelstelling (vermijden van radicalisering en dus gevaar) (COOLSAET, 2017: 228). Dat dit proces parallel loopt met toenemende samenwerking of fusie tussen stad en OCMW is een extra reden voor bezorgdheid. Het vergroot het risico dat burgemeesters ook sociaal en welzijnsbeleid zouden zien als instrumenten van veiligheidsbeleid.

Ook het vierde en laatste risico heeft een eerder kritisch-criminologische inslag. Door nauw samen te werken met, met name, de moslimgemeenschap in het kader van de aanpak van islamistisch terrorisme, lopen beleidsmakers het risico om zelf mee te werken aan stereotypering. *Consent* benaderingen die zich specifiek op de moslimgemeenschap richten versterken het beeld van moslims als verdacht (CHERNEY & HARTLEY, 2017). Dit kan leiden tot een ‘*securatization*’ van de islam: de framing van de islam en bij uitbreiding alle (veronderstelde) moslims als een veiligheidsrisico (JAMINÉ & FADIL, 2019: 16). Dit proces van *labelling* kan op zijn beurt weer verdere (gewelddadige) radicalisering uitlokken (CESARI, 2010).

7. VAN TWEE NAAR VIER BENADERINGEN VOOR DE AANPAK VAN TERRORISME

De vorige paragrafen toonden aan dat zowel de *control* als de *consent* benadering hun sterke punten en hun reële risico’s hebben. Hoe moeten we nu verder met dit inzicht? Voor welk beleid moeten we nu gaan? Om die concrete vraag te kunnen beantwoorden is het nuttig eerst een stap terug te zetten en naar het bredere politiebeleid te kijken, voorbij het specifieke thema van terrorisme. Daarvoor grijpen we terug naar het rapport “Een politie in verbinding ‘een visie voor de politie in 2025’” (BRUGGEMAN et al., 2014; MAESSCHALCK, BRUGGEMAN, LOYENS, & VAN RYCKEGHEM, 2015). Dit rapport was het resultaat van een uitgebreide consultatie door een werkgroep die was opgericht door de toenmalige minister van Binnenlandse Za-

ken in uitvoering van één van de aanbevelingen na de evaluatie van 10 jaar politiehervorming (BRUGGEMAN, DEVROE, & EASTON, 2010). Eén van de centrale stellingen in dat rapport is dat het zinvol is om een onderscheid te maken tussen vier mogelijke strategieën die de politie zou kunnen volgen in de komende jaren (zie Figuur 1). Deze vierdeling is gebaseerd op een theorie ('*grid-group* culturele theorie') ontwikkeld door de antropologe Mary DOUGLAS (1970) die later verder is uitgewerkt en toegepast in heel wat verschillende domeinen, waaronder de politieke wetenschappen en de criminologie (bv. HOOD, 1998; LOYENS & MAESSCHALCK, 2014; MAESSCHALCK, 2011; SWEDLOW, 2011; VAUGHAN, 2002).

GROUP (sociale cohesie)			
		Laag	Hoog
D-GRID	Hoog	Relativerende politie Regelgericht en fatalistisch <i>Risico:</i> weinig doelgerichtheid	Bureaucratische politie Institutie- en regelgericht <i>Risico:</i> weinig flexibiliteit, inflatie aan regels en procedures
	Laag	Markt- en individugerichte politie Competitief en individugericht <i>Risico:</i> eigenbelang te sterk benadrukt, zwakke groepen niet interessant	Netwerkende politie Participatief en groepsgericht <i>Risico:</i> te weinig afstand, te veel nadruk op groepen, trage besluitvorming

FIGUUR 1. VIER STRATEGISCHE SCENARIO'S VOOR DE POLITIE (BIJNA INTEGRAAL OVERGENOMEN VAN BRUGGEMAN ET AL., 2014)

Het uitgangspunt van de in Figuur 1 gepresenteerde typologie is dat politiebeleid gevat kan worden door twee dimensies: '*grid*' en '*group*'. *Group* verwijst naar de mate waarin mensen ingebed zijn in een sociale eenheid (vb. een team, organisatie, gemeenschap, samenleving). De positie 'hoog' op de *group*-as (de rechter kolom in figuur 1) verwijst dus naar een politiebeleid waarbij individuele keuzes sterk zijn ingebed door sociale eenheden. *Grid* verwijst naar de mate waarin keuzes van mensen beperkt zijn door voorschriften (vb. regels, procedures) die extern zijn opgelegd. De positie 'hoog' op de *grid*-as (de bovenste rij in figuur 1) verwijst dus naar politiebeleid waarbij individuele vrijheid sterk is ingeperkt door regels, procedures en andere extern opgelegde beperkingen. Samen vormen die twee dimensies dus vier theoretisch mogelijke scenario's of beleidsopties die de politie zou kunnen volgen (BRUGGEMAN ET AL., 2014). Rechtsboven bevindt zich het scenario van de bureaucratische politie dat hoog scoort op zowel *grid* als *group*. Het is een scenario waarin de politie zich organiseert als een sterke groep die zich duidelijk onderscheidt van de rest van de samenleving en dus vrij gesloten is. Er wordt veel aandacht besteed aan regels, procedures en hiërarchie, zowel binnen de politie als in de relatie met burgers. Rechts onderaan bevindt zich het scenario van een netwerkende politie. Ook dit scoort hoog op *group*, maar hier gaat het om een groep die zich niet op zichzelf terugplooit, maar juist graag met de rest van de samenleving in communicatie gaat. De lage score op '*grid*' impliceert hier dat regels en procedures minder belangrijk zijn. De focus ligt op samenwerking en sociale cohesie zowel binnen de politie als in de interactie met burgers. Links onderaan vinden we het scenario dat laag scoort op zowel *grid* als *group*. In dit markt- en individugerichte scenario is er weinig cohesie

binnen de organisatie en vindt men ook maatschappelijke cohesie niet zo belangrijk. Ook regels en procedures moeten zo beperkt mogelijk zijn. Individuen doen grotendeels hun zin in een competitieve omgeving. Binnen de politieorganisatie betekent dit dat men bewust politieambtenaren met elkaar in competitie laat gaan vanuit de veronderstelling dat ze zo beter zullen presteren. Wat de buitenwereld betreft gaat de politie in competitie met andere aanbieders van veiligheid. De samenleving is een verzameling individuen van wie de vrijheid zoveel mogelijk moet gerespecteerd worden en wiens vragen op een zo efficiënt en pragmatisch mogelijke manier beantwoord moeten worden. Het op het eerste zicht wellicht minst aantrekkelijke scenario bevindt zich links bovenaan: de relativierende politie. Het is het scenario waarbij er weinig sociale cohesie is binnen de politieorganisatie, maar er tegelijk wel veel regels en procedures zijn. Medewerkers hebben een relativierende of zelfs cynische houding: ze zijn niet met elkaar verbonden door een gedeelde overtuiging van het belang van regels, maar moeten die regels wel respecteren. Wie voor zo een benadering gaat zit eigenlijk in een soort overlevingsmodus: het heeft allemaal niet veel zin en het komt er vooral op aan om zelf te overleven en niet in de problemen te komen.

Het is interessant om na te gaan hoe die vier strategische scenario's zich verhouden tot de twee benaderingen voor de aanpak van terrorisme die in de vorige paragraaf besproken werden. De *control* benadering komt grotendeels overeen met het bureaucratische scenario: veel vertrouwen in de regulerende rol van de politie, o.m. via *surveillance*, hard optreden en intrusieve opsporingsmethoden. Burgers zijn vooral rechtsonderhorigen die moeten meewerken met de politie, bijvoorbeeld door informatie te geven. Ook typisch voor deze benadering is een groot, en wetenschappelijk niet altijd ondersteund, vertrouwen in de voorspellende waarde van risicotaxatie of gedragsherkenning. De *consent* benadering staat dan weer dicht bij het scenario van de netwerkende politie. De politie moet samenwerken met andere beleidsactoren in de veiligheidssector maar ook erbuiten (welzijn, jeugdzorg, onderwijs, ...) en moet vooral ook samenwerken met het middenveld en met lokale gemeenschappen. De hoop is om zo het vertrouwen te winnen en bij te dragen aan sociale integratie.

Naast de bureaucratische en netwerkgerichte benadering, zijn er ook nog twee andere benaderingen, die beide laag scoren op de *group-as*. In de markt- en individugerichte aanpak van terrorisme probeert de politie, liefst zo weinig mogelijk gehinderd door regels of door verplichtingen tegenover groepen in de samenleving, een dienstverlening op maat te bieden. Centraal in deze benadering staat het individu. Individuen moeten kansen krijgen, maar ook aangesproken worden op hun verantwoordelijkheid. Individuele vrijheid is van het allerhoogste belang. Individuen moeten zo weinig mogelijk verplicht worden om informatie over zichzelf prijs te geven en moeten kunnen gaan en staan waar ze willen. Vanuit deze benadering kijkt men dus met grote bezorgdheid naar voorstellen om allerlei persoonsgegevens bij te houden die dan met allerlei actoren gedeeld worden. Men staat ook sceptisch tegenover een politie die actief met gemeenschappen en leiders van die gemeenschappen werkt, zeker als het om conservatieve gemeenschappen gaat. De politie moet juist de individuen in die gemeenschappen ondersteunen, niet de interne machtsverhoudingen binnen die gemeenschappen bestendigen. Door de pragmatische, zakelijke kijk van de individu- en marktgerichte benadering zal men hier, meer dan in de andere benaderingen, oog hebben voor efficiëntie en effectiviteit. Staan de geïnvesteerde middelen in contraterrorismestrategieën wel in verhouding tot het resultaat? Zo zal men vanuit deze benadering weinig begrip hebben voor louter symbolische maatregelen en evenmin voor de symbolische rol van de politie als vertegenwoordiger van de samenleving. Als de private veiligheid dezelfde functie beter en/of goedkoper kan vervullen, waarom zou die dat niet mogen?

Tot slot is er ook een soort ‘relativerende’ benadering van terrorisme denkbaar. Ook hier is sprake van een zeker pragmatisme. Het gaat dan niet om het ondernemende, ‘*can do*’ pragmatisme van de markt- en individugerichte benadering, maar om een ‘voeten op de grond’ pragmatisme dat gericht is op overleven in een fatalistische context. Op het eerste zicht heeft deze benadering weinig te bieden aan een aanpak van terrorisme. Toch is dit een waardevol perspectief dat een zekere plaats verdient. Hoger werd al gewezen op de risico’s van een te naïef geloof in resp. de *consent* (en dus netwerkgerichte) benadering en de *control* (en dus bureaucratische) benadering, en het is evenmin moeilijk om risico’s te bedenken van een naïef geloof in de markt- en individugerichte benadering (zie ook Figuur 1). Een gezonde dosis van fatalisme kan als een soort antidotum dienen tegen die excessen van de andere drie benaderingen. COOLSAET alludeert op dit perspectief als hij het heeft over “het gevoel van machteloosheid” dat preventiewerkers en politieambtenaren “af en toe bekruipt” (COOLSAET, 2017: 229): hoe meer ze het probleem leren kennen, hoe complexer het blijkt te zijn en hoe duidelijker het wordt dat ‘*one size fits all*’ oplossingen die werken op korte termijn niet bestaan. Vrolijk wordt een mens daar niet van, maar het lijkt in elk geval beter om dat gevoel van machteloosheid toe te laten en meteen ook om te zetten in een zekere bescheidenheid. Dat lijkt in elk geval minder schadelijk dan voluit te blijven gaan voor oplossingen waarvan de effectiviteit heel twijfelachtig is, maar waarvan de perverse effecten wel voorspelbaar zijn. Daarbij moet natuurlijk wel benadrukt worden dat het om een gezonde en dus lichte ‘dosis’ van de relativerende benadering moet blijven gaan. Een doorgedreven en openlijk fatalistische en cynische politie ondermijnt zowat alles waar een politionele aanpak van terrorisme voor zou moeten staan.

Van de *control* vs. *consent* tegenstelling zijn we dus geëvolueerd naar een indeling in vier types. Die beweging biedt minstens twee voordelen. Een eerste, voor de hand liggende, meerwaarde is dat een viervoudige typologie een breder palet aan oplossingen biedt dan een tweevoudige typologie. Zeker de markt- en individugerichte benadering biedt een perspectief dat uit beeld dreigt te blijven bij een te enge focus op de *control* vs. *consent* tweedeling. Een tweede meerwaarde is dat de viervoudige typologie en de achterliggende *grid-group* theorie de blinde vlekken van elk van de benaderingen veel zichtbaarder maakt. In de passionele discussie tussen *control* en *consent* zou men bijvoorbeeld wel eens kunnen vergeten dat zowel een te sterke nadruk op autoriteit en regels als een te grote focus op verbondenheid en gemeenschap negatief kunnen zijn voor individuele vrijheden. Bovendien vermijden we met een vierdeling het risico dat inherent is aan het denken in tweedelingen: door enkel te spreken over *control* en *consent*, lijkt het alsof minder *control* automatisch meer *consent* impliceert en omgekeerd. Dat is echter niet zo. Het is niet omdat beleidsmakers de *control* benadering afbouwen, door bijvoorbeeld minder te investeren in bewaking, dat de *consent* benadering automatisch versterkt wordt. Figuur 1 toont dat er logisch gezien minstens twee andere mogelijke uitkomsten zijn. Het zou bijvoorbeeld ook kunnen dat burgers die afbouw als een soort terugtrekking of opgave van de overheid aanvoelen, waardoor het beleid eigenlijk meer in het relativerende kwadrant linksboven in Figuur 1 terechtkomt.

8. NAAR EEN SLIMME, CONTEXT-SPECIFIEKE MIX VAN DE VIER BENADERINGEN VOOR DE AANPAK VAN TERRORISME

Nadat we hebben vastgesteld dat er ideaaltypisch gezien vier benaderingen zijn om terrorisme aan te pakken, is de volgende vraag uiteraard welke daarvan nu moet(en) gevolgd worden. Binnen de *grid-group* culturele theorie is er een stroming die daarover heel duidelijk is (LODGE, 2009; VERWEIJ & THOMPSON, 2006): elk goed beleid zal een mix moeten zijn van de vier benaderingen. Die mix is essentieel omdat elk van de vier benaderingen zijn eigen

risico's heeft (zie Figuur 1) die, deels, kunnen opgevangen worden door de andere benaderingen. Natuurlijk heeft men in een rechtstaat een stevige dosis van het bureaucratische scenario nodig, maar de rigiditeit waartoe het kan leiden kan deels voorkomen worden door voldoende dosissen van de andere scenario's. Het netwerkgerichte scenario zorgt er dan voor dat de regels ook gedragen worden; het markt- en individugerichte scenario zorgt ervoor dat men voldoende pragmatisch blijft omgaan met de regels en oog blijft hebben voor individuele vrijheden; en het relativerende scenario helpt om ook de grenzen van al die interventies te zien. Politiebeleid wordt aldus een complexe evenwichtsoefening tussen deze vier extremen. Het resultaat hiervan zijn 'clumsy solutions' (VERWEIJ & THOMPSON, 2006) of 'wankel beleid' (MAESSCHALCK, 2011). Dat resultaat komt niet zo elegant over als een rechtlijnig beleid vanuit één benadering, maar paradoxaal genoeg is het net daarom robuuster. Dankzij die wat warrige mix is het beleid juist minder gevoelig voor de hoger genoemde risico's dan beleid dat heel coherent is en voluit voor één of twee van de genoemde scenario's gaat.

De volgende vraag is natuurlijk hoe die mix er concreet moet uitzien. Hier kan een metafoor helpen. Goed politiebeleid en goed politieleiderschap lijken wat op surfen (MAESSCHALCK, 2020). Een goede surfer slaagt erin om zich voortdurend en dynamisch af te stemmen op de omgeving. Afhankelijk van de wind en de golven zal hij soms rustig min of meer recht kunnen blijven, maar op andere momenten zal hij juist heel nadrukkelijk moeten overhellen naar één of andere kant. Dat overhellen doet hij dan wel in het volle besef dat het tijdelijk is en dat hij op een bepaald moment terug naar het midden zal bewegen en later ook wel eens zal moeten overhellen naar de andere kant. Het belangrijkste is dat de surfer erop voorbereid is dat hij op een flexibele manier zal moeten veranderen omwille van de omgevingscondities. Dat soort robuustheid en flexibiliteit is wat we van de politie verwachten. Net zoals een surfer niet weet hoe de golven en de wind precies zullen bewegen, weten we voor politiebeleid evenmin hoe de omgeving zal evolueren. De *grid-group* typologie biedt wel een kaart van mogelijke strategieën die de politie kan volgen. Daarbij zal zij in de praktijk, zoals een surfer, strategieën moeten combineren op een dynamische en flexibele manier. Dat betekent overigens geenszins dat de politie sequentieel van de ene naar de andere benadering zou moeten gaan, bijvoorbeeld de ene keer netwerkgericht en op een ander moment bureaucratisch en dan weer individugericht met af en toe een relativerend moment tussendoor. Dat zou wat lijken op een surfer die volledig horizontaal in één richting zou overhellen en vervolgens 180° naar de andere kant roteert waar hij opnieuw horizontaal zou liggen. Dat is uiteraard niet mogelijk: een surfer zal af en toe wel eens stevig overhellen, maar zal, als hij niet kopje onder wil gaan, ervoor zorgen dat hij daarin niet te ver gaat. Vertaald naar de *grid-group* theorie, impliceert dit dat, afhankelijk van de omstandigheden, sommige scenario's meer benadrukt zullen worden dan andere, maar dat er altijd een minimale 'dosis' van elk van de vier scenario's aanwezig zal moeten zijn.

De politionele aanpak van terrorisme zal dus een mix moeten zijn tussen de vier scenario's, maar zonder dat ze alle vier even sterk vertegenwoordigd moeten zijn. Is er dan misschien toch een scenario dat wat sterker mag vertegenwoordigd zijn dan de andere? Daarvoor is het zinvol om te kijken naar maatschappelijke trends van de afgelopen jaren en decennia. In het visierapport over de politie in 2025 (BRUGGEMAN et al., 2014) werd die analyse gedaan. Op basis van een inschatting van die trends werd daar geconcludeerd dat politiebeleid weliswaar een mix moet zijn van de vier scenario's, maar dat de nadruk toch wel moet liggen op dat van de netwerkende politie. De veronderstelling is dat de cohesie (*group*) in de samenleving afneemt, o.m. door individualisering en digitale uitsluiting, en dat het de rol is van de politie om dan juist wat tegengewicht te bieden of, in de surfmetafoor, naar de andere kant over te hellen. Daarbij werd trouwens vastgesteld dat het idee van een mix tussen de vier

benaderingen met een voorkeur voor de netwerkgerichte benadering, helemaal in de lijn ligt van de filosofie van de gemeenschapsgerichte politiezorg (GGPZ). GGPZ focust natuurlijk vooral op de netwerkgerichte benadering vermits die veel nadruk legt op partnerschap, participatie en inbedding in de samenleving. Maar een blik op de formele interpretatie ervan in de Belgische context⁶ toont ook elementen van de bureaucratische en van de markt- en individugerichte politie. Bij de toepassing in de praktijk spelen die andere benaderingen nog meer en zullen er ook elementen van relativerende politie bijkomen.

In haar aanpak van terrorisme moet de politie dus de vier benaderingen combineren, met nadruk op die van de netwerkende politie. Maar wat betekent dat nu? Wat kan iemand uit de praktijk nu doen met dit inzicht? De aanbeveling hier is om de typologie te beschouwen als een bril om beleid kritisch te bekijken. Als het inderdaad zo is dat elk van de vier benaderingen een belangrijk perspectief biedt dat ons kan behoeden voor de risico's van de andere drie scenario's, dan moeten we ervoor zorgen dat deze perspectieven ook voldoende vertegenwoordigd zijn bij de ontwikkeling van beleid. Bij de evaluatie van een beleidsadvies (vb. het verslag van de Parlementaire Onderzoekscommissie Terroristische Aanslagen) of een strategiedocument (vb. het Actieplan Radicalisme van de federale regering) is het zinvol om dit te doen vanuit elk van de vier perspectieven. Als een groot voorstander van de bureaucratische benadering naar deze documenten zou kijken, waar zou die enthousiast over worden en, vooral, waar zou die risico's zien? Door hetzelfde te doen voor de andere drie benaderingen, krijgt men een breed overzicht van de sterke punten, maar ook van de mogelijke blinde vlekken. Daarnaast kan het kader ook gebruikt worden om meer concrete initiatieven ter preventie van terrorisme (bv. Directie Lokale Integrale Veiligheid, 2018) kritisch te bekijken. Bieden deze initiatieven een gezonde mix die afgestemd is op de omgeving en zonder al te grote blinde vlekken? Nog een interessant terrein om de typologie toe te passen is dat van overlegfora zoals de lokale integrale veiligheidscellen inzake radicalisering (LIVC-R). Veel gemeenten hadden er al één, maar sinds de Wet van 30 juli 2018⁷ zijn alle gemeenten verplicht om een LIVC-R op te richten. Onder leiding van de burgemeester plegen preventiedewerkers, politie en hulpverleners er casusoverleg over concrete personen die een risico kunnen vormen. Ze kunnen desgewenst ook meer algemene richtsnoeren en beleid ontwikkelen. Deze fora fungeren als een soort laboratorium waarin praktijkmensen van erg diverse achtergrond proberen om te 'surfen' in een complexe en vaak snel evoluerende context. In de praktijk blijkt trouwens dat de concrete aanpak van die LIVC-R's heel sterk verschilt (JAMINÉ & FADIL, 2019: 59-62), waarbij men in de ene LIVC-R nauwer samenwerkt en vlotter informatie deelt dan in andere (COOLSAET, 2017: 225). Voor praktijkmensen in dergelijke overlegfora leidt de hier voorgestelde viervoudige typologie tot enkele interessante vragen. Zijn de vier benaderingen wel voldoende vertegenwoordigd in onze debatten? Zijn we in ons enthousiasme voor een benadering of onze afkeer voor een andere benadering geen blinde vlekken aan het ontwikkelen voor bepaalde risico's? Voor onderzoekers biedt de *grid-group* typologie dan weer heel interessant kader voor vergelijkend onderzoek naar het functioneren van fora zoals de LIVC-R's. Hoe ziet de mix tussen de vier benaderingen eruit in concrete LIVC-R's? Hoe kunnen we die onderlinge verschillen verklaren en wat zijn de effecten van die verschillen op effectiviteit? Het valt trouwens te verwachten dat een dergelijke grondige blik op de empirische praktijk zal leiden tot een meer genuanceerd beeld dan het hoger geschetste beeld van de tweedeling *control vs. consent*. Ook COOLSAET (2017: 220)

6 Omzendbrief CP 1 27 mei 2003 betreffende Community Policing, definitie van de Belgische interpretatie van toepassing op de geïntegreerde politiedienst, gestructureerd op twee niveaus. 27 mei 2003, BS 9 juli 2003.
7 Wet van 30 juli 2018 tot oprichting van lokale integrale veiligheidscellen inzake radicalisme, extremisme en terrorisme, BS 14 september 2018.

concludeerde al dat het politieke en publieke debat vaak een stuk stereotieper verloopt dan de discussies die praktijkmensen en onderzoekers voeren.

Tot slot van deze paragraaf is het nuttig om nog even in te gaan op twee mogelijke misverstanden die kunnen volgen uit bovenstaand pleidooi voor een meer 'surfende' politionele aanpak van terrorisme. Een eerste mogelijk misverstand zou zich voordoen mocht men uit hoger pleidooi voor een combinatie tussen benaderingen concluderen dat elke combinatie per definitie altijd gunstig is. Dat is uiteraard niet het geval. Het combineren van tegengestelde visies is een kunst en men kan daarbij serieus de mist in gaan. Een vroeg voorbeeld hiervan is de zogenaamde *Muslim Contact Unit* binnen de *London Metropolitan Police*, opgericht na 9/11 en vooral heel zichtbaar na de aanslagen in Londen in 2005 (LAMBERT, 2011). Dit was een gespecialiseerde antiterrorisme-eenheid die dus paste in een bureaucratische benadering, maar tegelijkertijd ook koos voor elementen van de andere benaderingen. Leden van de moslingemeenschap konden voor heel wat zaken terecht bij de leden van deze Unit: als ze slachtoffer waren van geweld, als ze hulp zochten bij het zoeken naar financiering voor een buurtinitiatief en zelfs als ze wilden weten hoe ze toestemming konden krijgen voor een protestmars (SPAŁEK, 2010). Op die manier hoopte men het vertrouwen van deze burgers in de politie te versterken en zo bijvoorbeeld meer informatie te verkrijgen. Hoewel vaak genoemd als een inspirerend voorbeeld, werd deze Unit nadien ook fel bekritiseerd. Vanuit de hoek van de bureaucratische benadering was de kritiek vooral dat deze Unit te weinig afstand zou bewaren van dubieuze figuren. Vanuit de hoek van de netwerkgerichte benadering vreesde men dan weer vooral dat dit gewoon een mooi verpakte informantwerking was. Dit voorbeeld illustreert één van de grote uitdagingen bij het combineren van de vier benaderingen, zeker in een politiecontext: het verwijt van oneerlijkheid of gebrek aan authenticiteit. Als bijvoorbeeld *consent* initiatieven enkel gezien worden als een dekmantel om aan informatie te komen, dan zal het inderdaad heel moeilijk zijn om echt vertrouwen op te bouwen (CHERNEY & HARTLEY, 2017: 755). Toch zijn er genoeg voorbeelden van situaties waar contradictorische benaderingen gecombineerd worden en men dat toch als authentiek ervaart. Burgers lijken toch het verschil aan te voelen tussen het 'zacht' verpakken van een in werkelijkheid gewoon bureaucratische benadering enerzijds en oprechte combinaties tussen beide benaderingen anderzijds.

Een tweede mogelijk misverstand zou ontstaan wanneer het hier geformuleerde pleidooi voor een flexibel, context-specifiek beleid gezien zou worden als een pleidooi voor een technische, rationele 'managerialist' aanpak. In dit artikel wordt net niet gepleit voor een aanpak die, vertrekkend van een waardenvrije beschrijving van het probleem, op zoek zou gaan naar een situationele oplossing voor dat probleem. Integendeel, de veronderstelling achter de *grid-group* culturele theorie is juist dat waardenvrije probleembeschrijvingen niet bestaan. Er zijn immers vier manieren om het probleem te definiëren en dus ook vier perspectieven om oplossingen te bedenken. Elk van die manieren stoelt op eigen ethische en politieke waarden. Wie vanuit de markt- en individugerichte benadering individuele vrijheid centraal stelt, baseert zich op een totaal ander mens- en maatschappijbeeld dan wie bijvoorbeeld het belang van maatschappelijke verbondenheid benadrukt vanuit een voorkeur voor de netwerkgerichte benadering. Eerder dan een pleidooi voor een waardenvrije, technische aanpak van terrorisme, is dit artikel dus juist een pleidooi om veel bewuster de waarden te expliciteren achter beleidskeuzes en om ervoor te zorgen dat de vier perspectieven steeds 'gehoord' worden.

9. BESLUIT

In deze bijdrage werden nogal wat argumenten aangedragen ten voordele van de *consent* of netwerkgerichte benadering van terrorisme. Het zou echter verkeerd zijn om deze bijdrage te zien als een pleidooi voor die benadering. Het pleidooi is integendeel voor een mix tussen de vier genoemde benaderingen, weliswaar met een accent op de netwerkgerichte benadering. Dit is een cruciaal verschil. We weten immers dat als we maximaal voor de *consent* of netwerkgerichte benadering gaan, we onvermijdelijk op heel wat risico's en problemen zullen botsen. De enige manier om die risico's in te dijken is door de netwerkgerichte benadering voldoende te compenseren door de andere drie benaderingen. Het samenstellen van een dergelijke mix is geen eenvoudige oefening. Het resultaat is immers niet elegant, rechtlijnig of stabiel, maar complex, ambigu en voortdurend in beweging. Het ontwikkelen en verdedigen van dergelijk 'wankel' beleid vergt moed, zowel van politieke leiders als van politiechefs. Het is voor hen immers op het eerste zicht gemakkelijker om gewoon voor één benadering te gaan en zo een coherent verhaal te vertellen. Politieke leiders en politiechefs die voor die coherentie kiezen laten de burgers echter in de steek omdat vroeg of laat de risico's van die benadering zich zullen manifesteren. Die politiechefs laten trouwens ook hun medewerkers in de steek omdat ze de complexiteit en ambiguïteit als het ware naar beneden duwen in de hiërarchie. Terwijl de politiefchef zich opsluit in de elegantie van het coherente beleid, zijn het de *street cops* die worden geconfronteerd met de risico's, neveneffecten en ambiguïteiten van het beleid (MAESSCHALCK, 2019). Politiechefs moeten dus durven om complex en soms ambigu beleid te voeren. Ze moeten daarvoor dan ook wel de nodige steun krijgen en daar ontbreekt het nog aan (CRISPEL, 2020: 108-109).

In de praktijk zal het uiteindelijk vaak zo zijn dat de politie zelf niet altijd de volledige mix tussen de vier benaderingen zal kunnen leveren. Van de politie zal dan vaak verwacht worden dat deze vooral het *control* stuk van de mix invult. Uit bovenstaande volgt dat dat op zich verdedigbaar kan zijn, maar op voorwaarde dat dit gebeurt in een integrale en geïntegreerde aanpak die wel de vier benaderingen combineert. Die mix moet gezocht worden op alle beleidsniveaus (lokaal, regionaal, federaal, Europees en internationaal). Maar het lokale niveau lijkt zich toch bij uitstek te lenen voor de subtiele, context-specifieke mix die hier wordt bepleit. De burgemeester en de schepenen beschikken samen over een brede diversiteit aan beleidsinstrumenten op veel beleidsdomeinen om een slimme mix te maken tussen de vier strategieën. In de Belgische traditie is de burgemeester bovendien een heel zichtbare figuur met een sterke politieke legitimiteit die die mix tot op zekere hoogte kan verpersoonlijken. Ook de Parlementaire Onderzoekscommissie stelde vast "dat de burgemeester de plicht heeft om de veiligheid van de bestuurden te verzekeren, maar dat hij tegelijk de bestuurden met elkaar moet verbinden en, in zekere zin, het samenleven tot stand moet brengen" (BRUGGEMAN, 2018: 704). Hij of zij doet dat dan in de 'surfoefening' (cf. supra) die politiek leiderschap is. Hij of zij verbindt waar mogelijk, kan hard en controlerend zijn als het nodig is, geeft individuele burgers kansen en stelt hen waar nodig voor hun verantwoordelijkheid, en kent op een relativiserende manier ook de grenzen van zijn of haar rol. Om die oefening echt goed te kunnen doen moeten de lokale besturen wel over voldoende bestuurskracht beschikken en dus voldoende groot zijn. Dit is nog maar eens een argument om werk te maken van verdere schaalvergroting, niet enkel van de politiezones, maar ook van de gemeenten. Tegelijkertijd biedt dit alles ook een stevig argument tegen een politiehervorming in de richting van een nationale of regionale politie. Zelfs al zou die de bureaucratische, *control* poot van de mix wat kunnen versterken, zo een hervorming zou de mogelijkheden om context-specifiek te surfen sterk verminderen en tot schadelijke onevenwichten tussen de vier benaderingen kunnen leiden.

REFERENTIES

- ACKERMAN, G., & KOULOGANES, A. (2019). Single-issue terrorism. In E. CHENOWETH, R. ENGLISH, A. GOFAS, & S. N. KALYVAS (Eds.), *The Oxford handbook of terrorism* (pp. 316-330). Oxford: Oxford University Press.
- BLALOCK, G., KADIYALI, V., & SIMON, D. H. (2009). Driving fatalities after 9/11: a hidden cost of terrorism. *Applied Economics*, 41(14), 1717-1729.
- BRUGGEMAN, W. (Ed.) (2018). *Parlementaire onderzoekscommissie terroristische aanslagen 2016: Conclusies en aanbevelingen*. Oud-Turnhout: Gompel&Svacina.
- BRUGGEMAN, W., DEVROE, E., & EASTON, M. (Eds.). (2010). *Evaluatie van 10 jaar politiehervorming: Terugkijken in het verleden en vooruitkijken in de toekomst*. Antwerpen: Maklu.
- BRUGGEMAN, W., VAN RYCKEGHEM, D., ALLAERTS, D., BARBIER, A., CRISPEL, M., DE WITTE, L., . . . WANDERSTEIN, H. (2014). *Een politie in verbinding. Een visie voor de politie in 2025*. Brussel.
- CESARI, J. (2010). Securitization of Islam in Europe. In J. Cesari (Ed.), *Muslims in the West after 9/11. Religion, politics and law* (pp. 9-27). Oxon: Routledge.
- CHERNEY, A., & HARTLEY, J. (2017). Community engagement to tackle terrorism and violent extremism: challenges, tensions and pitfalls. *Policing and Society*, 27(7), 750-763.
- COLAERT, L. (Ed.) (2017). *Deradicalisering: wetenschappelijke inzichten voor een Vlaams beleid*. Brussel: Vlaams Vredesinstituut.
- COOLSAET, R. (2017). (De)radicalisering tussen praktijk en ambiguïteit. In M. DE WAELE, H. MOORS, A. GARSSEN, & J. NOPPE (Eds.), *Aanpak van gewelddadige radicalisering* (pp. 219-230). Antwerpen: Maklu.
- COOLSAET, R. (2019). Radicalization: the origins and limits of a contested concept. In N. FADIL, M. DE KONING, & F. RAGAZZI (Eds.), *Radicalization in Belgium and the Netherlands: critical perspectives on violence and security* (pp. 29-52). London: Bloomsbury.
- CRISPEL, M. (2020). De impact van de vaststellingen en aanbevelingen van de Parlementaire Onderzoekscommissie Terroristische Aanslagen op de lokale politie. In D. VAN DAELE & L. MERGAERTS (Eds.), *Naar een herijking van de Belgische veiligheidsarchitectuur* (pp. 99-112). Antwerpen: Intersentia.
- DE GRAAFF, B. (2017). Ze hebben het op ons gemunt, maar wie zijn het nu weer? De telkens wisselende fenomenen van terrorisme, radicalisering, extremisme en fanatisme. In M. DE WAELE, H. MOORS, A. GARSSEN, & J. NOPPE (Eds.), *Aanpak van gewelddadige radicalisering* (pp. 23-38). Antwerpen: Maklu.
- DE WAELE, M. (2017). Aansluiten bij het 'grote fascistische monster'. Inzicht in het toetredingsproces van extreem-rechtse individuen. In M. DE WAELE, H. MOORS, A. GARSSEN, & J. NOPPE (Eds.), *Aanpak van gewelddadige radicalisering* (pp. 39-60). Antwerpen: Maklu.
- DENYS, D. (2016). *Een kleine inblik in onze angsten*. Amsterdam: Uitgeverij Business Contact.
- DEVROE, E., & PONSAERS, P. (2018). The power context of police reform in Belgium—the Brussels case: a shift in the style of policing after the terrorist attacks. *Policing: A Journal of Policy and Practice*, 1-15.
- DIRECTIE LOKALE INTEGRALE VEILIGHEID. (2018). *Preventie van radicaliseringsprocessen die kunnen leiden tot geweld. Gids van lokale initiatieven en tools bestemd voor actoren op het terrein*. Brussel: FOD Binnenlandse Zaken Algemene Directie Veiligheid en Preventie.
- DOUGLAS, M. (1970). *Natural symbols: explorations in cosmology*. New York: Random House.
- FADIL, N., RAGAZZI, F., & DE KONING, M. (Eds.). (2019). *Radicalization in Belgium and the Netherlands: critical perspectives on violence and security*. London: Bloomsbury.
- FROUNFELKER, R. L., FRISSEN, T., VANORIO, I., ROUSSEAU, C., & D'HAENENS, L. (2019). Exploring the discrimination-radicalization nexus: empirical evidence from youth and young adults in Belgium. *International Journal of Public Health*, 64(6), 897-908.

- GORIS, P. (2000). *Op zoek naar de krijtlijnen van een sociaal rechtvaardige veiligheidszorg: analyse van relaties tussen professionele actoren in het kader van een geïntegreerde preventieve aanpak van veiligheidsproblemen in achtergestelde woonbuurten*. KU Leuven: Leuven.
- GRABOSKY, P. N. (1996). Unintended consequences of crime prevention. In R. HOMEL (Ed.), *The politics and practice of situational crime prevention* (pp. 25-56). Monsey: Criminal Justice Press.
- HASISI, B., ALPERT, G. P., & FLYNN, D. (2009). The impacts of policing terrorism on society: lessons from Israel and the US. In D. WEISBURD, T. E. FEUCHT, I. HAKIMI, L. F. MOCK, & S. PERRY (Eds.), *To protect and to serve. Policing in an age of Terrorism* (pp. 177-202). New York: Springer.
- HOLMES, M. (2011). National security behavioral detection: a typography of strategies, costs, and benefits. *Journal of Transportation Security*, 4(4), 361-374.
- HOOD, C. (1998). *The art of the state. Culture, rhetoric, and public management*. Oxford: Clarendon Press.
- INNES, M. (2004). Reinventing tradition? Reassurance, neighbourhood security and policing. *Criminal Justice*, 4(2), 151-171.
- INNES, M. (2006). Policing uncertainty: countering terror through community intelligence and democratic policing. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 605(1), 222-241.
- JAMINÉ, S., & FADIL, N. (2019). *Tussen preventie en veiligheid. De Belgische aanpak in de strijd tegen radicalisering*. Leuven: KU Leuven.
- KLAUSEN, J. (2009). British counter-terrorism after 7/7: adapting community policing to the fight against domestic terrorism. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 35(3), 403-420.
- LAMBERT, R. (2011). *Countering al-Qaeda in London: police and Muslims in partnership*. London: Hurst.
- LIDDICK, D. R. (2006). *Eco-terrorism: radical environmental and animal liberation movements*. Westport: Praeger.
- LOADER, I., & WALKER, N. (2007). *Civilizing security*. Cambridge: Cambridge University Press.
- LODGE, M. (2009). The public management of risk: the case for deliberating among world-views. *Review of Policy Research*, 26(4), 395-408.
- LOYENS, K., & MAESSCHALCK, J. (2014). Police-public interactions: A grid-group cultural theory perspective. *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, 37(1), 144-158.
- MAESSCHALCK, J. (2011). Bestuurskunde en criminologie. Een pleidooi voor wankel benaderingen. In I. AERTSEN, T. DAEMS, A. HAAREN, F. HUTSEBAUT, & J. MAESSCHALCK (Eds.), *Deviantie wetenschap. Het domein van de criminologie* (pp. 63-74). Leuven: Acco.
- MAESSCHALCK, J. (2019). Creatief met complementariteiten, contradicties en onhaalbaarheden. Een verkenning van vier wegen naar een betere politiezorg. In J. NOPPE, A. VERHAGE, K. VAN DER VUJVER, & E. KOLTHOFF (Eds.), *Politie en legitimiteit* (Vol. 53, pp. 13-30). Antwerpen: Gompel&Svacina.
- MAESSCHALCK, J. (2020). De toekomst is aan de surfende criminoloog. *Tijdschrift voor Criminologie*.
- MAESSCHALCK, J., BRUGGEMAN, W., LOYENS, K., & VAN RYCKEGHEM, D. (2015). De ontwikkeling van 'een visie voor de politie in 2025': het gebruik van strategische scenario's als techniek voor visieontwikkeling. *Vlaams Tijdschrift voor Overheidsmanagement*, 2, 11-24.
- MEIJER, E. H., VERSCHUERE, B., & MERCKELBACH, H. (2018). Failing to tell friend from foe: A comment on WIJN et al. (2017). *Legal and Criminological Psychology*, 23(1), 2-4.
- PERRY, S., WEISBURD, D., & HASISI, B. (2017). The ten commandments for effective counterterrorism. In G. LAFREE & J. D. FREILICH (Eds.), *The handbook of the criminology of terrorism* (pp. 482-494). Chichester: Wiley.

- PONSAERS, P. (2016). Tussen woord en daad groeit een onoverbrugbare spagaat. In W. BRUGEMAN & W. HARDYNS (Eds.), *Radicalisering en terrorisme. Van theorie naar praktijk* (pp. 139-148). Antwerpen: Maklu.
- RENSON, I. (2016, 20/08/2016). Na een aanslag vinden we het geweldig om onze emoties collectief te uiten. Toch voor twee dagen. *De Standaard*.
- SCHMID, A. P. (2011). The definition of terrorism. In A. P. SCHMID (Ed.), *The Routledge handbook of terrorism research* (pp. 39-157). Oxon: Routledge.
- SIEBER, S. D. (1981). *Fatal remedies: the ironies of social intervention*. New York: Plenum Press.
- SPALES, B. (2010). Community policing, trust, and muslim communities in relation to "new terrorism". *Politics & Policy*, 38(4), 789-815.
- SWEDLOW, B. (2011). A cultural theory of politics. *PS: Political Science & Politics*, 44(4), 703-710.
- TAYLOR, M., CURRIE, P., & HOLBROOK, D. (2013). *Extreme right wing political violence and terrorism*. New York: Bloomsbury Publishing USA.
- TUTELEERS, P. (2012). Kritisch kijken naar integrale veiligheid vanuit het perspectief van het sociaal werk. *Orde van de Dag*, 59, 51-59.
- UNITED STATES GOVERNMENT ACCOUNTABILITY OFFICE. (2013). *Aviation security. TSA should limit future funding for behavior detection activities. GAO 14-159*. Washington, DC: United States Government Accountability Office.
- VAN DAELE, D., & MERGAERTS, L. (Eds.). (2020). *Naar een herijking van de Belgische veiligheidsarchitectuur*. Antwerpen: Intersentia.
- VAN DIJK, A., HOOGEWONING, F., & PUNCH, M. (2015). *What matters in policing? Change, values and leadership in turbulent times*. Bristol: Policy Press.
- VAN GINKEL, B. (2015). The (in-)effectiveness of "deterrence" as an instrument against Jihadist terrorist threats. Geraadpleegd via <https://icct.nl/publication/the-in-effectiveness-of-deterrence-as-an-instrument-against-jihadist-terrorist-threats/>
- VAN LEUVEN, A. (2017). Radicalisering als de blijvende en actieve strijd om het vertrouwen. De Mechelse integrale aanpak in radicaliseringsprocessen: een antropologische kijk. In M. DE WAELE, H. MOORS, A. GARSSSEN, & J. NOPPE (Eds.), *Aanpak van gewelddadige radicalisering* (pp. 91-108). Antwerpen: Maklu.
- VAUGHAN, B. (2002). Cultured punishments: the promise of grid-group theory. *Theoretical Criminology*, 6(4), 411-431.
- VERWEIJ, M., & THOMPSON, M. (2006). *Clumsy solutions for a complex world: governance, politics and plural perceptions*. Houndmills: Palgrave Macmillan.
- WEINBERGER, S. (2010). Intent to deceive? Can the science of deception detection help to catch terrorists? Sharon Weinberger takes a close look at the evidence for it. *Nature*, 465(7297), 412-416.